
СТЕПАНОВА Н.М.,
кандидат філософських наук,
доцент, кафедра освітнього
менеджменту і педагогічних
інновацій, Черкаський обласний
інститут післядипломної освіти
педагогічних працівників
Черкаської обласної ради,
м. Черкаси

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФЕНОМЕНУ ДОВІРИ

Стаття присвячена аналізу ціннісного аспекту феномену довіри. Автор акцентує увагу на роль довіри у формуванні таких ключових цінностей суспільства, як достаток, добро, справедливість, свобода, взаєморозуміння та ін.

Ключові слова: цінність, суспільна довіра, демократія.

Статья посвящена анализу ценностного аспекта феномена доверия. Автор акцентирует внимание на роль доверия при формировании таких ключевых ценностей общества, как состояние, добро, справедливость, свобода, взаимопонимания и др.

Ключевые слова: ценность, общественное доверие, демократия.

The article analyzes the valuable aspects of the phenomenon of trust. The author focuses on the role of trust in the formation of the key values of the society, as a state, goodness, justice, freedom, mutual understanding, etc.

Key words: value, public trust, democracy.

Суспільство ХХІ століття досить часто називають інноваційним, визначаючи різні його характеристики, серед яких посткапіталістичне (Ральф Дарендорф), постіндустріальне, інформаційне (Деніел Белл, Олвін Тоффлер), постекономічне (Владислав Іноземцев), суспільство знань (Пітер Дракер, Фредерік Вебстер) та ін. Але є ще одна характеристика без чіткої назви, але яка означена радикальною переоцінкою всієї системи цінностей.

Перед суспільством вцілому і кожною людиною зокрема постійно з'являється дилема вибору способу життя, ведення господарства, сімейного устрою, особистих взаємовідносин, іншими словами: триває постійний пошук нової філософії життя. Так як шкала цінностей суспільства і особистості безперечно пов'язані між собою, то на кожному етапі розвитку за конкретних обставин виникають і певні труднощі взаємовпливу природи цінностей і природи людини. Цінності для особи стають надактуальними, коли вона переживає переломні моменти в житті чи перебуває у екзистенціальних станах (співчуття, радість, вибір, відстоювання позиції тощо).

Проблема цінностей здавна цікавила мислителів, починаючи із античних часів, але її теоретична частина була описана у ХVІІІ столітті, де «пальму першості» ввідають Імануїлу Канту (1724-1804), який назвав людину «найголовнішим предметом у світі», так як у неї є самосвідомість..., «людина – це найвища цінність, це особистість» [1]. Філософія Канта, яка включала оцінне

відношення до світу, де обґрунтовувалося буття цінностей для розумних істот і самоцінність людської особистості, започаткувала напрям, який характеризується особливою увагою філософів до ціннісної значимості світу.

Виникнення самої «філософії цінностей» пов'язують із ім'ям Германа Лотце (1817-1881), який підніс поняття «цінності» у філософську площину, чітко окресливши протележності «світ внутрішніх цінностей» і «світ явищ», що, в свою чергу, відповідає розмежуванню «світ засобів» і «світ цілей» [4]. Таким чином, розуміючи «світ цінностей», дослідник за Кантом повторює, що «царство цілей і є скарбницею цінностей... у царстві цілей все має або ціну або гідність» [2].

Саме під впливом неокантіанської філософії починаються активні дослідження у сфері аксіології. Відомий німецький філософ М. Вебер (1864-1920) запропонував своє вирішення проблеми цінностей. Він трактує цінність як «установку тієї чи іншої історичної епохи», «напрямок інтересу, який властивий тій чи іншій епоці». Тобто він підкреслював земну, соціально-історичну природу цінностей [6, 74].

Із початку минулого століття ця проблема стала актуальною у роботах М.Бердяєва, П.Сорокіна, М.Лоського, Г.Ріккєрта, Б.Спінози, С.Франка, І.Франка, Д. Юма, П.Юркевича та ін. Лінія ціннісних орієнтацій знайшла відображення у працях феноменологів (Е.Гуссерль, М.Шелер), езистенціалістів (С.К'єркегор, А.Камю, Ж.-П.Сартр, М.Хайдеггер), представників «філософії життя» (Ф.Ніцше,

В.Дільтей, Г.Зиммель), представників гуманістичної психології (А.Маслоу, К.Роджерс).

Із педагогічної точки зору проблему цінностей вивчали Ш.Амонашвілі, І.Бех, Є.Бондаревська, Б.Гершунський, І.Зязюн, М.Казакіна, Н.Нікандров, Л.Новікова та ін.; Б.Лихачов запропонував класифікацію цінностей виховної системи.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науці є кілька класифікацій видів цінностей, у їх основі лежать різні визначальні чинники, і в залежності від цього й вибудовується ієрархічна лінія від ключових до найвищих.

За В. П. Тугаріновим цінності розділяються на:

- *«цінності життя»* – життя, здоров'я, життєві радості, спілкування з іншими людьми;
 - *«цінності культури»* – матеріальні та духовні.
- Анісімов С. Ф. виділяє:
- *абсолютні* цінності, які мають значення для людей – життя, здоров'я, прогрес, знання, справедливість, гуманність, духовність людини;
 - *релятивні* (відносні) цінності, які змінюються і залежать від історичних та класових позицій – політичні, ідеологічні, релігійні, моральні, класові;
 - *антицінності або псевдоцінності* – смерть, хвороби, голод, деградація людини.

Російський дослідник Д.А.Леонтьєв зауважує, що класифікувати цінності можна лише тоді, коли вдасться розібратися у природі самого феномену [3]. Він визначає:

- суспільні ідеали;
- цінності-артефакти;
- особистісні цінності.

Аналізуючи різні класифікації, варто зазначити, що відмінності між цінностями не можна абсолютизувати, так як за своєю природою вони здатні або розвивати особистість, або сприяти її деградації.

Гуманістичний підхід робить акцент на тому факті, що спільний роз-

виток матеріальних і духовних цінностей в історичному контексті передбачає їх єдине начало, а на певних етапах навіть взаємодоповнюваність та взаємозалежність. Тоді загальнолюдською цінністю є сама людина, її життя, фізичне, морально-духовне здоров'я, честь, гідність, свобода вибору, саморозвиток тощо.

Звичайно, кожному суспільству притаманний специфічний набір цінностей, система яких виступає в якості найвищого рівня соціальної регуляції.

Ключові цінності суспільства формуються виходячи з цілей і завдань, які стоять перед ним у певний період розвитку і відображають фундаментальні суспільні потреби, які змінюють одне одного в соціально-історичному часі і просторі. Наприклад, у Середньовіччі цінності пов'язувалися з божественною сутністю, набуваючи релігійного характеру, а в епоху Відродження на перший план виступали цінності гуманізму, вільнодумства. З часом аксіологічні підходи почали визначатися із позицій раціоналізму, що пояснюється розвитком науки і формуванням нових суспільних відносин.

А які ж цінності приваляють у сучасному українському суспільстві? Не вдаючись у аналіз історичного розвитку (так як це тема для окремого дослідження) зауважимо, що відмова від ідеалів радянської епохи, невідале щеплення західноєвропейських цінностей привели до ідейного і морального нігілізму, що охопили масову свідомість і поведінку українців. Пострадянське українське суспільство з «квазісоціалістичного» перетворилося на «квазікапіталістичне». До пережитків «реального соціалізму» додається проблема подолання «варварського капіталізму», який характеризується такими рисами, як спекуляція, корупція, надмірна нажива тощо. Все це вказує на необхідність визначити систему координат, орієнтирів і цілей подальшого розвитку країни, які відповідали б очікуванням та інтересам більшості населення.

Важливою складовою цього процесу є формування як індивідуальної, так і суспільної довіри, яка буде виступати основою масової свідомості та поведінки. Це, в свою чергу, передбачатиме наділення об'єкту довіри ціннісно-значущими якостями та сподіваннями на його здатність забезпечити якісне вирішення актуальних завдань в інтересах задоволення суспільних проблем.

«Дефіцит суспільної довіри створює ситуацію, в якій розвиток багатьох демократичних і ринкових інститутів виявляється неможливим» [5, 36]. Таке означення, на нашу думку, вказує на формування довіри як на надактуальну проблему для сучасного українського суспільства.

Зупинимося на деяких ціннісних категоріях, які притаманні демократичному суспільству і переконаємося, що складова довіри, без перебільшення, є основою їх суспільної дії.

Для підтримки цілей самозбереження, продовження роду та збереження людського виду кожен член суспільства має їсти, одягатися, мати житло, сім'ю і т.д. Ми говоримо про *достаток*. Який рівень задоволення цих потреб вважати нормальним? Адже саме прагнення до самозбереження (як і інші цілі життєдіяльності) нескінченно, і у відсутності інших цілей та цінностей, як би добре не жила людина, їй завжди хочеться жити ще краще. Тому, яка орієнтація буде у членів суспільства – чи будуть вони прагнути до подальшого поліпшення умов життя або обмежуватися необхідним – залежить від того, як сформульована цінність достатку в суспільстві. Ця категорія регламентує в основному виробничу і споживчу діяльність членів суспільства, їх можливість володіти тими чи іншими ресурсами, їх права та обов'язки. Тут діятиме своєрідний принцип співучасті, а точніше «компенсації»: чим краще людина зможе задовольнити власні потреби і буде заможнішою, тим багатшим буде суспільство, і тим більшою стає вірогід-

ність до створення капіталу суспільної довіри.

При цьому чинна в суспільстві категорія достатку із різним рівнем довіри формує домінуючі джерела існування даного суспільства: агресію (наприклад, народи-завойовники), продукування (народи-виробники), дотування (народи-споживачі) тощо.

Близькою за змістом цінністю до достатку є категорія *свободи*, що позначає можливість особи чи групи виступати відповідно до власного волевиявлення, яка не детермінована зовнішніми умовами і направлена на максимально можливе задоволення, передусім, природних потреб. Свобода у демократичному суспільстві розкривається через поняття довіри. Саме тут суб'єкт довіри може усвідомити себе як мислячу, активну істоту, наділену можливістю вибору, відповідальну за власні вчинки та спроможну оцінити всі позитивні сторони та ризики від об'єкту довіри.

Близькою до цінності свободи є категорія *справедливості*. Справедливість у демократичному суспільстві відображає існуючий (або неіснуючий) стан речей як належний, що відповідає правам людини, або навпаки, як такий, що суперечить їм і тому має бути усунений. Справедливість оцінює не просто якесь окреме явище в цілому, а співвідношення кількох явищ з точки зору розподілу благ між людьми, зокрема співвідношення ролі окремих людей (соціальних груп) у житті суспільства та їх соціального стану.

Парадокс суспільного розвитку українського пострадянського простору полягає в тому, що, отримавши свободу, рівність можливостей, більшість людей так і не повірили у справедливість. Вони навіть не намагаються повною мірою оцінити, реалізувати по-справжньому свої можливості, порівнюючи постійно все із радянським минулим. Тому не дивно, що вони попадають частіше у ситуацію невірності довіри, чим її формування.

Добро. Це базова цінність суспіль-

ства, яка регламентує поведінку його членів, їх взаємини, але не так жорстко і формально, як деякі інші категорії. Для вираження ця цінність має у користуванні досить дієві інструменти, як громадська думка і соціальні санкції, визначаючи свої принципи в дихотомії «хороше» і «погане». Природньо, весь комплекс етичних норм, визначених добром, не може з'явитися сам по собі. Ця ідея має бути артикульованою в суспільній свідомості таким чином, щоб уможливити розпізнавання у конкретних ситуаціях вибору добра і зла та знаходити правильні рішення. Тому гарантом абсолютної значимості і цінності добра може виступати довіра.

Важливою складовою ціннісних орієнтацій у суспільстві є категорія *взаєморозуміння і діалогу*. Ці терміни мають дещо спільне із поняттями «порозуміння» і «спільної мови». Вони виступають як суспільна цінність тоді, коли ведуться переговори чи існує реальна загроза порушення дипломатичних відносин, винайдення політичних рішень чи досягнення компромісу. Більше того, досвід людського спілкування запевняє нас в тому, оскільки складно оволодіти вмінням комунікації з кожним, як з рівним собі.

Світовий досвід стверджує, що ступінь розвитку демократії значною мірою залежить від розвитку політичного діалогу в країні. Сутність розвинутої системи політичної комунікації полягає в забезпеченні можливостей для досягнення суспільної згоди. Тому у цінності взаєморозуміння такою важливою складовою виступає довіра. Без неї будь-які спроби залагодження конфлікту чи ведення конструктивного діалогу приречені на невдачу і загрожуватимуть політичною апатією, пасивністю, навіть ізоляціонізмом та конфронтацією серед населення. Крім цього, одним із наслідків суспільної довіри та необхідною умовою самого процесу довіри є суспільна відповідальність. Взаємна суспільна відповідальність всіх членів соціуму розгля-

дається як найвищий прояв суспільного взаєморозуміння.

Таким чином, всі ключові цінності, притаманні кожній соціальній спільності, тісно взаємопов'язані. Однак цей взаємозв'язок ієрархічний, і за різних обставин одні цінності істотніше впливають на інші. На наш погляд, таке поперемінне домінування ціннісних орієнтацій відповідає основним соціальним станам і бажанням, які домінують у суспільстві.

Українське суспільство розбудовує правову державу. Що потрібно зробити, яку стратегію розвитку обрати, щоб розвивалася дійсно правова держава? Чи потрібно уникати усіх «застарілих» традицій чи вибудовувати нові, сучасні? Частково на ці запитання знаходимо відповідь у американського дослідника Ф.Фукуями: «Для ефективного функціонування інститутів демократії і капіталізму потрібно, щоб вони могли співіснувати з різноманітними «досучасними» культурними навичками суспільства. Закон, договір, економічна доцільність є необхідним, але зовсім не достатнім базисом стабільності і добробуту в постіндустріальне століття – вони повинні спиратися на такі речі, як взаємодія, моральні зобов'язання, відповідальність перед суспільством і довіру, які, у свою чергу, живуть традицією, а не раціональним розрахунком. У сучасному суспільстві всі ці речі не стають анахронізмом, навпаки, вони суть запорука його успішного розвитку» [7, 69].

Мовою сучасних викликів це означає, що, можна відмовитись від помилок минулого, для того щоб їх не повторювати, проте не треба відмовлятися від досвіду старших поколінь, їх життєвої мудрості, які, в цілому, очевидно, не були помилковими, що найменше тому, що самим фактом свого існування ми завдячуємо цьому досвіду.

Правова держава в Україні, поява якої прямо пов'язана з формуванням розвинутого громадянського суспільства, у вітчизняному виконанні може

прищепитися лише з урахуванням її моральної складової. Українські громадяни за двадцять три роки на власному досвіді побачили і переконалися в тому, що держава, яка іменує себе «демократичною», може не виконувати своїх функцій, прийняті парламентом закони, навіть самі правильні, не дотримуються, права і свободи буквально на кожному кроці можуть порушуватися. Негативні настрої у суспільстві зростають ще й тому, що порушується баланс елементарних норм моралі і справедливості – не в інтересах народу, а за рахунок народу. Саме тому орієнтиром для теперішніх та майбутніх поколінь залишається ідея «справедливого суспільства», яка ґрунтується на реальній динаміці і рівновазі суспільних та індивідуальних цінностей, відповідно нормам і цінностям українського менталітету.

Соціальний ідеал суспільства, який необхідно і можливо створити в Україні на базі органічного синтезу соціалістичних, ліберальних, а також елементів консервативних цінностей – це

ідеал вільної людини у справедливому і солідарному суспільстві. Саме на це повинна орієнтуватися нова ціннісна парадигма, яка по суті своїй збігається з одвічною мрією людства і знаходить своє вираження в численних утопічних проектах – звести воєдино свободу, справедливість, відновити довіру і творити добро.

Теза «навчитися управляти світом» у нашому розумінні набирає особистісного забарвлення – навчитися управляти собою. Це передбачає розвиток самої особистості, без чого ні майбутній прогрес, ні побудова суспільних відносин на ціннісних орієнтаціях неможливі.

Ми переконані у тому, що розквіт усіх здібностей людини є найвищою метою людства, яка має абсолютний пріоритет над усіма іншими цілями. Духовні, моральні, соціально-політичні й культурні цінності та чесноти мають бути основою нового суспільства, у якому, безперечно, одну із основних ніш має займати цінність довіри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Иммануил Кант. Сочинения в шести томах / И. Кант. – Том 6. – М.: Мысль, 1966. – 743 с.
2. Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму / І. Кант. – К.: Юніверс, 2004. – 464 с.
3. Леонтьев Д.А. Ценности общества и ценности личности [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://iph.ras.ru/page52169422.htm>
4. Столович Л.Н. И. Кант и проблема ценности [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/i-kant-i-problema-tsennosti>
5. Трапкова А.В. Доверие в российском малом и среднем бизнесе / А.В. Трапкова // Общественные науки и современность. – 2004. – №4. – С. 36-48.
6. Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол. В.І.Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
7. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / Френсис Фукуяма; [пер. с англ.]. – М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 220 с. – (Philosophy).